

УДК 336.71

РОЛЬ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В РЕСТРУКТУРИЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Іван Анатолійович ОСАДЧИЙ

здобувач Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Анотація. У статті досліджено значення та роль банківського нагляду в забезпеченні стійкості банків та запобіганні кризовим явищам в банківській сфері, розглянуто основні моделі наглядових систем за фінансовою сферою, а також напрями удосконалення нагляду за діяльністю банків у контексті реструктуризаційних процесів.

Аннотация. В статье исследовано значение и роль банковского надзора в обеспечении устойчивости банков и предотвращения кризисных явлений в банковской сфере, рассмотрены основные модели надзорных систем за финансовой сферой, а также направления совершенствования надзора за деятельностью банков в контексте реструктуризационных процессов.

Ключові слова: банківське регулювання, економічні нормативи, методи нагляду.

Ключевые слова: банковское регулирование, экономические нормативы, методы надзора.

Постановка проблеми. Нині у суспільстві значно зросла частка негативних оцінок діяльності як окремих банківських інститутів, так і банківської спільноти загалом, їх ролі в розгортанні кризових явищ, спроб використання коштів платників податків для порятунку збанкрутілих фінансових установ. Ось чому дедалі частіше лунають заклики як до часткових, так і до глобальних змін у практиці банківського регулювання та нагляду, націоналізації банківських установ тощо [1, с. 3]. Саме тому важливо, як забезпечити функціонування банківського нагляду, так і оцінювати ефективність його роботи.

До недавнього часу основна увага регулятора була спрямована на платоспроможність та стійкість окремих банків. Криза висунула необхідність системного регулювання фінансової сфери загалом. Системний підхід полягає у належному регулюванні ринків і операцій, що відображають взаємозв'язок між банками, а також між банками й іншими суб'єктами фінансової системи [2].

Сучасний стан банківського нагляду характеризується тим, що в Україні досі не використовуються єдині підходи щодо нагляду за фінансовими установами. Відсутність чіткої нормативно-правової бази, оперативного реагування на фінансові проблеми комерційних банків, збільшення рівня кредитних, валютних і інших видів ризиків вимагає формування гнучкої системи банківського нагляду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вітчизняні науковці відзначають, що в сучасних умовах виникає необхідність удосконалення методів регулювання банківською діяльністю. Так, О. Поздняков акцентує на тому, що основна проблема банківського регулювання пов'язана з тим, що в Україні воно базується на формальних критеріях: поки вони дотримуються, Національний банк України не може зобов'язати комерційний банк здійснити так звані коригуючі заходи й привести свої операції у відповідність до високих стандартів ведення банківського бізнесу. Проте, саме формальний характер критеріїв оцінки діяльності банків створює умови для їх адаптації практично до будь-яких регулятивних обмежень [3, с. 106].

Сьогодні пруденційні вимоги, на яких ґрунтується сучасний підхід до банківського нагляду, потребують вдосконалення з огляду на забезпечення оцінки безпеки та надійності фінансових установ, які підлягають нагляду, і своєчасного втручання за умов, коли робота установи наглядовим органом визнана необачливою чи небезпечною.

Дослідженню концептуальних засад банківського нагляду присвячено низку праць відомих вчених-науковців таких як: О. Д. Вовчак, І. Б. Івасів, В. І. Міщенко, В. С. Стельмах, Т. О. Смовженко, О. О. Чуб, А. П. Яценюк та ін. Водночас постійні зміни у вітчизняній ринковій кон'юктурі,

фінансово-економічна нестабільність у державі породжують пошук нових напрямів підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні. Тим більше, що планування програм оздоровлення має відбуватися в банку за погодженням (на предмет прийнятності) з органом нагляду, якщо нагляд визнає проблемне становище цього банку.

Метою статті є визначення ролі банківсько-

го нагляду як передумови запобігання кризовим явищам в банківській сфері і проведення реструктуризації і реорганізації банків.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Аналіз літературних джерел свідчить, що існують три моделі наглядових систем за фінансовою, у тому числі і банківською, сферою: секторна модель, модель єдиного нагляду, модель нагляду за завданням (рис. 1) [4, с. 147].

Рис. 1. Моделі наглядових систем за фінансовою сферою

Джерело: [4, с. 148].

Секторна модель базується на чіткому розподілі завдань і функцій наглядових органів за діяльністю окремих секторів фінансового ринку – банківського, страхового та фондового. Секторна модель є найпоширенішою. Це пояснюється тим, що така модель дає змогу регулювати окремі сегменти фінансового ринку з урахуванням специфіки їх діяльності та впливу на неї агентів ринку. До основних недоліків секторної моделі можна віднести те, що за нею не завжди можна досягти узгодженості в діяльності наглядових органів щодо визначення стратегій розвитку фінансового ринку [4, с. 148]. Нині цієї моделі нагляду дотримуються такі країни, як Греція, Іспанія, (Італія, Португалія, Франція (в поєднанні з моделлю за завданнями) та Україна.

Модель за завданнями передбачає розподіл обов'язків наглядових органів на основі завдань і функцій нагляду: на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових посередників та на регулювання бізнесу у фінансовій сфері. Це – так звана

модель двох вершин. Її використовують лише в чотирьох європейських країнах: Нідерландах і частково у Франції, Італії, Португалії.

Вплив глобалізаційних процесів та фінансово-економічних криз зумовлюють впровадження моделі єдиного наглядового органу. За цією моделлю всі наглядові функції зосереджуються у мегарегулятора. Єдиною функцією центрального банку при цьому залишається здійснення монетарної політики для забезпечення цінової стабільності. Однією з перших таких орган створила Швеція у 1991 р. Сьогодні мегарегулятори сформовані в таких країнах, як Австрія, Данія, Люксембург, Мальта, Німеччина, Норвегія та ін.

Водночас нині відсутня єдина модель фінансового мегарегулятора як із позиції концентрації наглядових функцій щодо різних фінансових посередників грошового ринку, так і з погляду інституційної структури. У таких країнах, як Нідерланди, Греція, Іспанія, Нова Зеландія, Бразилія, Болгарія, Хорватія, Індія, Ізраїль, Румунія, Росія,

Чехія, органом, на який покладено функції банківського нагляду, є центральний банк, а в окремих країнах (Естонія, Латвія, Мальта, Угорщина, Великобританія, Німеччина, Китай) єдиний наглядовий орган відокремлено від центрального банку, і він є незалежним спеціалізованим наглядовим органом (наприклад, у Китаї – це комісія з банківського регулювання).

Нагляд за фінансовим ринком в Україні здійснюють на основі секторної моделі, тобто декількома державними установами. Так, діяльність банків контролює Національний банк України (НБУ), роботу кредитних спілок, страхових компаній, ломбардів, недержавних пенсійних фондів та інших небанківських фінансових посередників – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, діяльність ринку цінних паперів – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

На відміну від інших органів регулювання та нагляду за фінансовим сектором, лише Національний банк України є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних коштів у межах затвердженого кошторису, а в обумовлених випадках – за рахунок державного бюджету. Кошторис доходів та витрат повинен забезпечувати можливість виконання Національним банком України його функцій, визначених Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» [5]. Посилення незалежності органів регулювання та нагляду за фінансовим сектором вимагає відповідного забезпечення підзвітності та прозорості у його діяльності. Йдеться насамперед про підзвітність перед широкою громадськістю (суспільством), а також – перед демократично узаконеними інституціями, як правило, перед Верховною Радою України та урядом [6, с. 9].

Спираючись на результати висвітлених в економічній літературі досліджень, можна зробити висновок, що сьогодні значна кількість вчених – економістів схиляється до думки, що після стабілізації вітчизняної фінансової системи необхідно впровадити модель єдиного нагляду, щоб усі функції вищевказаних державних органів були передані єдиному регулятору. Основною причиною створення такого органу є процес універсалізації вітчизняних фінансових установ, впровадження ними «змішаних» бізнес-продуктів. Так, сучасні банківські продукти можуть містити в собі послуги страхування або пропозиції щодо управління цінними паперами клієнтів. Контроль за розвитком таких «змішаних» бізнес-про-

дуктів значно ускладнює роботу спеціалізованого органу нагляду [4, с. 149].

Крім універсалізації, подальший розвиток одержує процес консолідації (об'єднання) фінансових установ у холдинги, корпорації, асоціації тощо. Спеціалізований орган не завжди в змозі адекватно оцінити фінансові ризики таких конгломератів. Упродовж останніх десяти років у світі посилюються тенденції відходу від секторної моделі нагляду до моделі єдиного наглядового органу. Тому з кінця 1990-х рр. від секторної моделі відмовилися 13 європейських країн.

Сьогодні Національний банк України при здійсненні нагляду та регулюванні застосовує значну кількість методів. Проте, необхідно зазначити, що наглядові органи не завжди вчасно помічають проблеми банків, свідченням чого була кризова ситуація в Промінвестбанку, яка виникла на початку жовтня 2008 року і не була вчасно помічена наглядовим органом. Таким чином, перед законодавцями лежить завдання допомогти наглядовому органу перейти на якісно вищий рівень роботи через реорганізацію процесу нагляду та вдосконалення законодавства [7].

Аналіз літературних джерел [4, 6, 8] засвідчує той факт, що сучасні наукові підходи розмежовують банківський нагляд на три етапи (залежно від життєвого циклу банку):

1. Етап «зародження». На цьому етапі проводиться нагляд за тим, щоб кредитна установа за розміром капіталу та іншими відповідними чинниками відповідала чинному законодавству щодо реєстрації та ліцензування банківських установ. Інструментарієм нагляду на першому етапі є: аналіз статуту банку; аналіз бізнес-плану, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки; перевірка інформації про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку; перевірка відомостей про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії; перевірка відомостей про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку; контроль за мінімальним розміром статутного капіталу; перевірка наявності матеріально-технічної бази тощо.

2. Етап «становлення» (зростання активів банку, фінансових показників тощо). На другому етапі банківський нагляд має бути зосереджений на запобіганні виникненню кризових ситуацій у роботі кредитної установи, на виконанні

обов'язкових економічних нормативів НБУ, норм відрахувань до резервів на покриття можливих збитків. Інструментарієм нагляду на цьому етапі є: контроль фінансової, управлінської та статистичної звітності; проведення інспекційних перевірок; аналіз висновків внутрішніх та зовнішніх аудиторів; застосування заходів впливу, до яких належать: зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; встановлення для банку підвищених економічних нормативів; підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; обмеження здійснення окремих видів операцій з високим рівнем ризику; заборона надавати бланкові кредити; накладення штрафів на керівників банку тощо.

3. Етап «згасання». На третьому етапі банківський нагляд має контролювати процес проведення санації кредитної установи, тобто виведення із стану фінансової кризи, або процес ліквідації банку. Інструментарій нагляду на цьому етапі такий: призначення тимчасової адміністрації банку, що здійснюється у разі: систематичних порушень законних вимог Національного банку України; зменшення розміру регулятивного капіталу банку нижче встановленого розміру упродовж останніх 6 місяців при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу; наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації; введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; призначення ліквідатора банку тощо.

Основним інструментом пруденційного регулювання банків в Україні є економічні нормативи, які встановлюються Національним банком України з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків. Саме завдяки нагляду на основі контролю за дотриманням економічних нормативів вдається вчасно реагувати на відхилення в діяльності конкретного банку та, таким чином, передувати реалізації ризику втрати фінансової стабільності банківської системи України.

Водночас на практиці банки часто знаходять шляхи забезпечення виконання нормативів при наявності високих ризиків. Так, у період розгортання економічної кризи спостерігалися непоодинокі випадки значної втрати платоспроможності окремими банками при виконанні усіх економічних нормативів [9, с. 137]. Те ж саме стосується нормативів капіталу, при дотриманні яких рівень ж капіталізації банківської системи є недостатнім. В даному випадку сукупний обсяг

власного капіталу банків залишається меншим за статутний капітал, що пояснюється значними обсягами накопичених збитків упродовж 2009–2011 років. Загалом за 2012 рік розмір власного капіталу зріс на 9,5 % (14,7 млрд грн) [10].

Вважаємо, що для підвищення ефективності пруденційного банківського нагляду система обов'язкових економічних нормативів має оновлюватися і адаптуватися до конкретних умов діяльності банків, до їх спеціалізації.

Головним об'єктом контролю з боку НБУ при здійсненні нагляду на основі оцінки ризиків є система ризик-менеджменту банку. Залежно від розмірів банку системи можуть значно відрізнятися одна від одної ступенем складності банківських операцій і рівнем ризиків, які бере на себе банк. Зазвичай для невеликих кредитних установ, зайнятих у традиційній сфері банківських послуг, достатнім вважаються використання найпростіших інструментів управління ризиками. Водночас банки, що входять до I групи, повинні мати досконалішу систему ризик-менеджменту.

Методи нагляду на основі оцінки ризиків і методи нагляду на основі виконання встановлених вимог певною мірою збігаються, однак основна увага нагляду на основі оцінки ризиків приділяється не перевірці виконання формальних регулюючих вимог, а перевірці ефективності механізму управління ризиками. Завдяки цьому національний регулятор може визначити, наскільки ефективно до ризиків політику здійснює керівництво банку та чи забезпечуватиме така політика стійкість банку в майбутньому [4, с. 150].

Перевагами застосування нагляду на основі оцінки ризиків є те, що він дозволяє НБУ оцінювати загальний рівень ризиків на час перевірки та прогнозувати його подальше збільшення або зменшення та концентрує свою увагу на тих операціях, що мають підвищений ризик.

Значний вплив на стабільність банків та реструктуризаційні процеси в банківській системі має введення в практику діяльності банків як вимог Базеля II, так і Базеля III. З урахуванням існуючої ситуації в банківській сфері, на нашу думку, слід розглянути пакет пропозицій, що містить Базель III. Водночас Базель III не є документом, спрямованим виключно на оцінку діяльності окремих банків (мікрорівень). Він має за мету комплексне виявлення процесів, притаманних кредитним установам (макропруденційний рівень), а саме – системного ризику та нового розуміння капіталу.

У ньому доцільно виділити дев'ять принципів

вих нововведень / проривів (breakthrough): чотири з них стосуються мікрорівня, а саме побудови нагляду на основі оцінки ризиків конкретного банку, враховуючи його специфіку; п'ять – стосуються рівня системи (макрорівня), тобто оцінка системи, виходячи з ризиків, на які вона наражається.

Новий (змінений) підхід до розрахунку капіталу передбачає концентрацію на капіталі першого рівня, тобто реальних грошових коштах акціонерів, що є принциповою відмінністю порівняно з механізмом розрахунку капіталу відповідно до рекомендацій Базеля II, які передбачали комбінування різних складових капіталу (зокрема до капіталу першого рівня включались інноваційні інструменти), виділення трьох рівнів капіталу, кожний з яких мав свої ліміти.

Водночас зміни, які впроваджуються з прийняттям Базеля III порівняно з вимогами Базеля II, можуть призвести до нестачі капіталу багатьох банків світу. Так, Німеччині для десяти найбільших німецьких банків буде потрібно 105 млрд. євро. За оцінками JPMorgan, якби новий стандарт був введений з кінця 2010 року, загальний дефіцит ліквідності для 28 найбільших європейських банків становив 493 млрд євро, при цьому три провідних французьких банки – BNP Paribas, Societe Generale і Credit Agricole – виявилися б підготовленими гірше за всіх, оскільки їм бракувало 173 млрд євро [11].

Незважаючи на певні недоліки, фахівці схиляються до думки, що все ж доцільно впроваджувати нові стандарти, як один із кроків для стабілізації вітчизняного фінансового ринку та процесу євроінтеграції України [12]. На думку експертів, впровадження європейських основних принципів ефективного банківського нагляду може значно покращити стабільність банківського сектора України. Відомо, що сучасний вітчизняний банківський сектор характеризується слабкістю протистояти внутрішнім та зовнішнім кризовим явищам.

У той же час, успішне впровадження європейських принципів ефективного банківського нагляду в банківський сектор України передбачає

наявність: компетентних і професійних фахівців, що працюють у сфері банківського нагляду; певних законодавчих актів, що сприяють проведенню стабільної і стійкої банківської політики; відповідних вимог до системи ризик-менеджменту; відповідних вимог з ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності і розкриття інформації, виконання яких забезпечувало б фінансову прозорість банку [13].

Окремим напрямом для удосконалення здійснення банківського нагляду в Україні є удосконалення процедури діагностування кризи на ранніх стадіях. Останнім часом експерти все частіше прогнозують третю хвилю світової фінансово-економічної кризи, яка досягне свого максимуму в 2020–2040 рр. і матиме ще більші негативні наслідки для світової фінансової системи, ніж дві попередні. Серед причин можна виділити наступні: зростаючий бюджет накопичених кредитних боргів світових економік, підвищення ролі експортних операцій у зростанні національних економік, зниження ділової та інвестиційної активності й посилення конкуренції [14, с. 20].

Можливим подальшим сценарієм розвитку ситуації в банківській сфері України є збільшення угод із злиття та поглинання банків, а також створення банківських груп. З метою підвищення рівня капіталізації комерційних банків важливо стимулювати злиття та об'єднання невеликих банківських установ. Це допоможе збільшити капітал, врятувати від банкрутства суспільно важливі банки, підвищити ефективність через скорочення витрат.

Висновки. Сучасна система банківського нагляду в Україні розбудовується відповідно до положень законодавства ЄС з питань банківської діяльності, Основних принципів ефективного банківського нагляду, розроблених Базельським комітетом з питань банківського нагляду, та з урахуванням міжнародної практики. Якісний і ефективний банківський надгляд – одна з головних передумов стійкості банківської системи, її належного функціонування та бездоганного виконання нею основних функцій.

Список використаних джерел:

1. Севриновский В. Развитие систем банковского мониторинга: анализируя мировой опыт / В. Севриновский [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.hedging.ru/publication/337.
2. Бальянт Г. Сучасні тенденції у сфері банківського регулювання / Г. Бальянт // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Un_msm/2011_16/Ukrainska_nauka_16/03balant.pdf.
3. Развитие банковской системы Украины / За ред. д-ра екон. наук О. І. Барановського. — К. : Інст екон. та прогноз., 2008. — С. 386.
4. Бобиль В. В. Банківський нагляд на підставі оцінки ризиків / В. В. Бобиль // Регіональна економіка. — 2012. — № 2. — С. 147–153.
5. Закон України «Про Національний банк України» : від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Офіційний вісник України. — 1999. — № 24. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Міщенко В. В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / В. В. Міщенко // Вісник НБУ. — 2010. — № 8. — С. 4–10.
7. Хмарук Т. Основні проблеми банківського регулювання в Україні / Т. Хмарук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2013/osnovni-problemy-bankivskoho-rehulyuvannya-v-ukrajini>.
8. Яценюк А. П. Роль банківського нагляду в забезпеченні фінансової стійкості банківського сектора України / А. П. Яценюк // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 10. — С. 92–98.
9. Заруцька О. Вдосконалення підходів до системи економічних нормативів банків України / Олена Заруцька. — Матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України в умовах фінансової нестабільності». — Тернопіль – 2012. — С. 136–140.
10. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.bank.gov.ua.
11. Базель II і Базель III: у чому різниця? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bankografo.com/bazel-ii-i-bazel-iii-u-chomu-riznitsya.html>.
12. Щодо інтеграції банківської системи України до банківської системи Європейського Союзу. Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/777>.
13. Reforming the Regulatori Framework // Bank of England [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.bankofengland.co.uk.
14. Вовк В. Діагностування кризи з боку центральних банків: зарубіжний та вітчизняний досвід / В. Вовк, Ю. Дмитрик // Вісник НБУ. — № 3 (205). — 2013. — С. 20–25.